

Tillid under pres?

Konkluderende overvejelser

LENE KÜHLE & PETER B. ANDERSEN

ENGLISH ABSTRACT: *In public media the COVID-19-pandemic has been framed as a crisis: The cause of social, economic and political crises as well as individual psychological crises. Whereas investigations in other national contexts point to the fact that the pandemic has given rise to a growing interest in religious activities and/or reflections, we find that only a very small minority of Danes are part of this trend. The articles in this special issue document that the majority of the Danish population has been worried about contagion risks. However, they also indicate that religion has played only a marginal role as a coping strategy. One explanation for this is the Danish population's high level of social trust and government trust. Nonetheless, our analyses indicate that this trust level currently is under pressure.*

DANSK RESUMÉ: *I de samfundsmæssige debatter om COVID-19 italesættes pandemien gerne som en krise: som en samfundsmæssig, økonomisk, politisk krise eller som årsag til individuelle psykologiske kriser. Hvor undersøgelser fra andre dele af verden peger på, at pandemien her har medført en voksende interesse for religiøse aktiviteter og/eller refleksioner, kan vi konkludere, at denne trend kun har omfattet en meget lille del af den danske befolkning. Artiklerne i dette særnummer viser, at befolkningen har været bekymret for smitterisici. Men de viser samtidig, at religion har spillet en meget lille rolle i befolkningens håndtering af denne nervøsitet. Én forklaring herpå er den høje grad af tillid, som den danske befolkning nærer til myndigheder og til hinanden. Selvom tillidsgraden stadig er høj, tyder vores resultater dog på, at den risikerer at erodere over tid.*

KEY WORDS: *COVID-19; COVID-19 and religion; COVID-19 and existential well-being; COVID-19 and thrust in Denmark*

"I skyttegravnen er der ingen ateister." Denne talemåde indledte dette temanummer af *Religionsvidenskabeligt Tidsskrifts* tredje artikel "Historiske og teoretiske baggrunde for COVID-19-pandemiens påvirkning af den danske befolkning", ligesom den nu indleder nummerets konklusion. Spørgsmålet om hvordan kriser, sygdom og død

påvirker individer og grupperes religiøsitet, har nemlig været styrende for de spørgsmål, som vi har stillet til vores respondenter, og for de analyser, som vi har foretaget.

I de samfundsmæssige debatter om COVID-19 italesættes pandemien gerne som en krise: som en samfundsmæssig, økonomisk, politisk krise eller som årsag til individuelle psykologiske kriser (jf. temanummerets artikel "Befolkningens reaktion på COVID-19 set i lyset af aviser og andre medier"). I den Velux-finansierede undersøgelse "COVID-19: Religion, Trivsel og Eksistens", hvis spørgsmål og resultater, artiklerne i dette temanummer udfolder, har vi imidlertid undersøgt, hvordan pandemi-krisen under første nedlukningsperiode i Danmark påvirkede befolkningens religiøse og eksistentielle overvejelser og praksisformer.

Krisen kan for eksempel betragtes i lyset af udviklingen af en senmoderne forståelse af døden som livsvilkår, hvor tidligere tiders "kraniebegejstrede memento mori-kunst" (jf. temanummerets artikel "Undersøgelsens historiske og teoretiske baggrund") er erstattet af den opfattelse, at hvert "eneste dødsfald er en tragedie", som Mette Frederiksens velkendte sammenfatning af regeringens COVID-19-håndteringsstrategi lød. For andre er der flere perspektiver i at udforske COVID-19 som den første postsekulære pandemi – den første pandemi, hvis årsag og håndteringsmuligheder af myndigheder og majoriteten af befolkningen udelukkende forstås som sekulære anliggender. Det vil sige den første pandemi, hvor religion kan spille ind på uforudsigelig vis, ikke fordi folk nødvendigvis er særskilt religiøse, men fordi religionerne ikke har bekræftet sekulariseringsteoriernes forudsigelser om deres snarlige bortgang (Kühle 2021). Betragtes religion som et middel til trøst eller coping for den enkelte, således som klassiske og moderne religionsvidenskabelige beskrivelser af forholdet mellem død, lidelse og religion fastlægger relationen? Griber danskerne således til religiøse forståelsesrammer, når de daglige opdateringer om antallet af døde inden for det sidste døgn endnu en gang er stigende eller når hel eller delvis nedlukning af samfundet truer privatøkonomien? Eller når savnet efter at mødes eller endda give et knus til venner og familie bliver for stort?

Vores resultater tyder ikke umiddelbart på, at dette er tilfældet. I forvejen er den danske befolkning én af de meste sekulære i verden, i hvert fald hvis man måler på den betydning, som folk selv tilskriver religion. Der er ikke umiddelbart noget der tyder på, at COVID-19-krisen ændrer på dette. Selvom omtrent halvdelen af befolkningen betegner sig som troende, er der under 10 procent, der tilskriver religion nogen særlig betydning i deres liv. For at styrke analysen i denne opsamlingsartikel har vi inddraget svar både fra den første indsamling i maj 2020 og fra den anden indsamling i september-oktober 2020. Disse resultater peger på: 1) at andelen af ateister voksede mellem de to indsamlinger samtidig med, at 2) andelen, der opfatter sig som troende, steg, mens 3) andelen, der mener, at religion er vigtig, faldt. Disse vurderinger understøttes generelt af, at religion ikke synes at drive holdningsdannelser. Selv blandt de mest religiøse er det kun et mindretal, der kan betegnes som 'maximalister' eller stærkt troende, og kun meget få peger på religion som en del af årsagen til eller som løsningen på pandemien. Respondenternes bedømmelser af myndighedernes nedlukning af religiøse bygninger i foråret 2020 synes med andre ord først og fremmest at være styret af politisk orientering. Umiddelbart synes religion altså at have

haft en meget lille betydning i den danske befolknings syn COVID-19-krisen i 2020, både hvad angår årsagerne til og håndteringen heraf (jf. temanummerets artikel "COVID-19 og religion"). Et af de få steder, hvor religiøsitet har en lille betydning er i forhold til tillid til menneskehedens evne til at komme igennem kriser. Religiøst orienterede personer har en tendens til at sætte større lid til, at menneskeheden nok skal klare det. Desværre finder vi også, at de psykisk mest udsatte også er dem, der ikke involverer sig i de kollektive sociale tiltag som for eksempel fællessang (jf. temanummerets artikel "Livsmening, krise og optimisme under COVID-19"), som ellers kunne være et sted, hvor det kunne være muligt at mærke et fællesskab.

Omtrent to tredjedele af respondenterne bekymrer sig om selv at blive smittet. Det er især kvinder og gruppen af ældre, der er bekymrede, mens en lille del, 9 procent, af mændene angiver, at de slet ikke er bekymrede for at blive smittet. Sammenhængen mellem bekymring for smitte som et personligt anliggende og WHO's screeningskema for mental trivsel, viser at der er en direkte sammenhæng mellem bekymring for smitte og dårlig mental trivsel. Det er især de unge kvinder, som er negativt påvirket af krisen: i denne gruppe er det hele 24 procent, som med udgangspunkt i WHO's screeningskema kan vurderes at være i stor risiko for at befinde sig i en depression eller langvarig stresstilstand (jf. temanummerets artikel "Helbred og trivsel"). I befolkningen generelt er der 23 procent, som selv vurderer, at de i større eller mindre omfang befinder sig i en eksistentiel krise; også her er det især de yngre, der skiller sig ud. Det er imidlertid et ganske blandet billede, der viser sig, for næsten en fjerdedel af danskerne har under nedlukningen oplevet af få større mening og formål i deres liv. Dette gælder især, men langt fra kun blandt mænd i den yngste gruppe (18-24 år). Følelsen af større meningsfuldhed er forbundet med en oplevelse af at have kunnet bruge tid på det, som er væsentligt for dem. I hvert fald svarer knap 50 procent af respondenterne i større eller mindre grad bekræftende på dette udsagn.

Overordnet set ramte forårets nedlukning i 2020 altså befolkningen skævt; det afspejler sig i vores besvarelsesmateriale i en sådan grad, at vi har fundet grundlag for en indkredsning af tre profiler, der hver især repræsenterer en måde at håndtere krisen på. Den først, som vi har kaldt *Håb og tillid*, findes især hos højt uddannede uanset alder. De bekymrer sig om smittefaren og deltager oftere i fællesskabssignalerende aktiviteter som Philip Fabers morgensang; tilsvarende vasker eller afspritter denne gruppe ofte hænder. De har et generelt håb for fremtiden og bakker op om de tiltag, myndighederne har udstukket. Den anden profil, som vi kalder *Øget mening*, er ikke knyttet til uddannelsesniveau eller indkomst, men forekommer oftere blandt de unge. De bekymrer sig ikke så meget om smittefaren, men de deltager gerne i fællessang og vasker og afspritter ofte hænder. Den sidste profil, som vi slet og ret kalder *Krise*, er forbundet med lavere indkomst, lavere uddannelsesniveau og yngre alder samt med højere grad af smittefrygt. Særligt denne gruppe udviser tegn på eksistentiel krise: de har mindre håb for fremtiden og tillid til at der opstår mulige løsninger på krisen. Vi genfinder her en gruppe af udsatte personer, der netop ikke formår at drage nytte af de kollektive tiltag til at skabe fællesskab. De oplever COVID-19-pandemiens konsekvenser og er bekymrede for smittefaren, men er ikke tilbøjelige til at

deltage for eksempel i fællessang (jf. temanummerets artikel "Mellem fællessang og håndvask. Ritualer og COVID-19").

De danske myndigheders håndtering af COVID-19-pandemiens første fase i 2020 er blevet berømmet internationalt for befolkningens opbakning til regerings linje og den tilsyneladende begrænsede samfundsmæssige polarisering (jf. temanummerets artikel "Tillid til andre og den sekulære velfærdsstat"). Selvom den første runde af resultater, som jo er indsamlet i maj, ikke rykker afgørende ved dette, peger de på vigtigheden af ikke at vende det blinde øje til, at pandemien ikke har ramt alle på samme måde. Især resultaterne fra anden runde indsamlet i september-oktober 2020 peger på en voksende splittelse i det danske samfund, drevet af både af de forskellige erfaringer med krisens konsekvenser, men også af en tendens til udskamning for eksempel af etniske og religiøse minoriteter. Vores resultater peger også på en voksende tilslutning til et udsagn om, at virussen er udviklet som led i 'en hemmelig plan' – hvorved en stigning i tilslutningen til konspirationsteorier antydes: I maj 2020 var der 8 procent, der støttede dette udsagn. I oktober 2020 var tallet steget til 14 procent. Danmark er berømmet for sin sammenhængskraft, men denne synes i stigende grad at være under pres. COVID-19 pandemien synes at have forstærket trusler mod 'tillidssamfundet Danmark' i form af en bekræftelse af hypotesen om polariseringen af tillid, en hypotese formuleret af sociologerne Morten Frederiksen og Jonas Toubøl om, at de dårligst uddannede udviser et betydeligt fald i tillid, mens tilliden trives hos de veluddannede. Statsminister Mette Frederiksens anmodning om, at de svage skal være de stærke får i dette lys en særlig betydning.

Overordnet har de foreløbige resultater ikke kunne bekræfte mange af de antagelser, som de teoretiske udgangspunkter lagde op til. Nedlukningen har ikke ført til en religiøs vækkelse; Danmark er fortsat et meget sekulært land. Den gruppe af danskerne, som har følt sig mest negativt påvirket af situationen og som er blevet kastet ud i en selvvalderet eksistentiel krise, har ikke trukket på religiøse ressourcer. Grundlæggende har det danske samfunds sekularitet måske betydet, at religion simpelthen ikke har været tilgængelig for denne gruppe.

Dog er det en vigtig nuancering, at COVID-19-nedlukningen for en væsentlig gruppe (gerne veluddannede) danskere ikke i særlig grad er blevet oplevet som en krise. Mere udbredt er den opfattelse, at situationen har givet mulighed for at stå af ræset, tage livet op til revision og få tid til værdibaserede beskæftigelser. En svag kriseerfaring kan med andre ord også være en forklaring på, at religiøse overvejelser og praksisser ikke har forekommet relevante for befolkningen at gribe ud efter.

LITTERATUR

Kühle, Lene 2021. "Danish Muslims under COVID-19. Religion and pandemics in a post-secular society", *Tidsskrift for Islamforskning/Scandinavian Journal of Islamic Studies* 15(1). <https://doi.org/10.7146/tifo.v15i2.125912>

*Lene Kühle, professor mso, ph.d.
Religionsvidenskab, Aarhus Universitet*

*Peter B. Andersen, lektor, ph.d.
Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet*